

EGYETEMI TANKÖNYV

KUPA LÁSZLÓ

A POLÍCIA
ALKONYÁTÓL
A SZOCIOLÓGIA
HAJNALÁIG

A magyar szociológiai gondolkodás
kialakulása a reformkortól a századfordulóig

KR
KRONOSZ

Kupa László

A polícia alkonyától a szociológia hajnaláig

A magyar szociológiai gondolkodás kialakulása
a reformkortól a századfordulóig

Szüleim emlékének

KUPA LÁSZLÓ

A POLÍCIA ALKONYÁTÓL A SZOCIOLÓGIA HAJNALÁIG

A MAGYAR SZOCIOLÓGIAI GONDOLKODÁS KIALAKULÁSA
A REFORMKORTÓL A SZÁZADFORDULÓIG

Egyetemi tankönyv

Kronosz Kiadó
Pécs, 2012

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2012-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-23-8

A kötet a szerző azonos témájú habilitációs értekezése
alapján készült.

© Kupa László
© Kronosz Kiadó

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
I. 'Minek a története'?.....	17
1. A szociológia prehistorikuma.....	17
2. A francia szociológia kezdetei (A. Comte és A. Tocqueville).....	30
3. A 'policiától' a 'társadalomtanig'.....	45
II. Az intézményesülés típusai (az 'egyetem' és az 'akadémia').....	57
1. A 'nemzeti akadémiák' és a humboldti egyetem modellje.....	57
2. A reformkori intézményesülés és akadályai.....	69
3. A hazai tudományos élet az önkényuralmi rendszer éveiben.....	84
4. A dualizmus korának' sikertörténete'.....	91
III. Az egyezményes filozófia (Hetényi János és Szontagh Gusztáv) 'szociológiai érdeklődése'.....	111
1. A hazai filozófia néhány fontosabb jellemzője.....	111
2. A 'nemzeti filozófia gondolata' az 'egyezményeseknél'.....	116
3. A 'nemzeti szociológia' problémája az 'egyezményesek' elméletében.....	126
IV. A 'pályaelhagyó' előfutár: Hunfalvy Pál.....	147
1. Munkamegosztás és társadalom.....	148
2. 'Néptudomány' és 'társadalmi rajz'.....	160
3. A német társadalomtani irányzat (L. v. Stein és A. Widmann) bemutatása.....	174
V. Az 'állam társadalmosításának' problémája Eötvös József elméletében.....	187
1. Az 'Uralkodó eszmék' keletkezéstörténetének és külföldi fogadtatásának néhány kérdése.....	188
2. Tudományelméleti alapvetés.....	201
3. A 'társadalom államosítása'.....	234
4. Az 'állam társadalmosítása'.....	256
VI. Kautz Gyula 'termékeny tagadása'.....	273
1. A megreformált államtudományok és elméleti következményeik.....	275
2. Az önálló társadalomtan/szociológia tagadása.....	282
3. Kautz társadalomleírása.....	285

VII. Lubrich Ágost társadalomtani utópiája	307
1. Tudományelméleti-módszertani alapvetés	312
2. Kapitalizmus-kritika.....	315
3. A szocializmus koncepciója	318
4. Nyilvánosság és közvélemény	333
VIII. Concha Győző társadalomtana	341
1. Eszme és tudomány	343
2. A társadalomtan, mint diszciplína.....	357
3. A Stein-hatás	368
4. Concha társadalomtani nézetei	379
IX. A szociológia határán: Beöthy Leó tudományos munkássága	413
1. Szociológia és nemzetgazdaságtan.....	418
2. Beöthy Comte-portréja.....	430
3. Beöthy társadalomnéprajzi elmélete	436
X. Pulszky Ágost szintetikus szociológiája	465
1. Tudományelmélet.....	469
2. Társadalomelmélet.....	475
3. Állam- és jogbölcselet.....	492
4. Társadalomnéprajzi gondolatok.....	503
5. Politikaelméleti munkásság.....	513
Felhasznált irodalom	533

Előszó

Ez a könyv *a hazai szociológia kialakulásának* a történetével foglalkozik. Ennek a történetnek a megírása nemcsak azért nem tekinthető egyszerű feladatnak, mert annak részei maguk sem kidolgozottak, hanem azért sem, mert voltaképpen az a kérdés sem egészen tisztázott, hogy 'minek a történetéről' van szó.

Ez a probléma nem most vetődik fel először a diszciplína történetében. Így pl. Saád József vitaindítója nyomán már 1995 decemberében vitát rendezett erről a *Replika* szerkesztősége, majd e vita egy része a folyóiratban napvilágot is látott, a következő évben. A diszkusszió során nemcsak a 'minek a története', hanem a 'minek a történet' kérdése is felvetődött.¹

Az már a *Replika*-vita előtt is általánosan elfogadott álláspontnak számított, hogy a magyar szociológia története több szálon is kötődött az egyetemes szociológia történetéhez, így a hazai szociológia kezdetei is ebből a történeti perspektívából közelíthetők meg. Innen nézve, egy ilyen narratíva elsősorban a 'receptió-kutatáshoz' kapcsolódik, mivel 'készítője' arra a szempontra fókuszál, hogy a(z) egyetemes szociológia) kialakulását követően mikor és hogyan történt meg ezeknek a gondolatoknak az 'átültetése'.

A fentiekre figyelemmel, az a történet, amelyről jelen munkánk szándékozik szólni, elsősorban két, az egyetemes szociológiatörténetben ismert *elméleti pillérre* kíván támaszkodni. Egyfelől, a 'francia tudományt', vagyis a szociológiát *nem szaktudományként* felfogó, ún. *szintetikus szociológiát* tekintjük a hazai tudományosság számára elméletileg releváns értelmezési keretnek, másfelől pedig a 'francia tudomány' kritikájaként is megjelenő, a politikatudományhoz/államtudományhoz képest 'kiegészítő' funkcióval bíró és a hazai gondolkodást jelentős mértékben befolyásoló *német társadalomtant*.²

¹ Saád József vitaindítójában a 'minek a története' kapcsán a szociológiatörténet négy lehetséges típusát jelölte meg, hozzá kapcsolva egy-egy 'műfajt' (Nagy 1996: 191). Így különítette el a./ a „társadalmi gondolkodás tudás- és/vagy történet-szociológiai elmezés”-ét; b./ a „szociológiai gondolkodás eszmetörténeti áttekintés”-ét; c./ a „társadalomelméletek és/vagy szociológiai elméletek történeti feldolgozás”-át; és a d./ *szociológia mint diszciplína művelésének tudománytörténeti/tudományszociológiai feldolgozás*”-át (Saád 1996: 161). E négy típus mindegyikének pedig sajátos 'prehistorikuma' van. A 'minek a történet' kérdését Némedi Dénes (Némedi 1996) vizsgálta. A vita írásos formáját is választó résztvevők voltak még Nagy Endre (Nagy 1996) és Kupa László (Kupa 1996 b).

² Mindezt azért is szükséges hangsúlyozni, mert a korabeli magyar nyelvű publikációkban – elsősorban a tudományos terminológia kialakulásának kezdeti stádiuma miatt – a 'szociológia' és a 'társadalomtan' kifejezések felváltva szerepelnek, úgy, hogy az utóbbit hol a

A 'minek a története' fenti kérdésének a vizsgálata –mint említettük – elsősorban azoknak az elméleti kereteknek a kijelölésében nyújthat segítséget, amelyek a magyar szociológiai gondolkodás kialakulásának a folyamatát történeti narratívánk szempontjából meghatározták. Mivel ebben a történetben is és a hazai szociológiai gondolkodás későbbi történetében is, egészen a szociológia betiltásáig, végig húzódik az *originalitás* kérdése, így erről a problémáról már munkánk elején érdemes szólni. Nem lehet kétséges, hogy a tudományos művek értékét elsősorban az határozza meg, hogy a bennük foglaltak hozzájárultak-e valamilyen új, eredeti és a tudományos közösség által elfogadott megállapítással a tudomány fejlődéséhez. Egy ilyen értékmérce minden tudományos gondolkodó munkásságára egységesen érvényes, így természetesen a magyar szociológiai gondolkodás kezdeti szakaszában tevékenykedőkre is.

Ugyanakkor az originalitás kritériumának a prioritásán túl lehetségesek más szempontok is, amelyek pl. egy-egy ország tudománytörténetében vagy kultúrtörténetében fontos szerepet játszottak. Ilyennek gondoltuk és gondoljuk ma is azokat a hatásokat, amelyeket jó másfél évtizede a *szociológia* és a *szociológus* hatásának neveztünk.

A 'szociológia hatása' esetén olyan szempontokról van szó, hogy a szociológia miként befolyásolta pl. a közgondolkodást, a politikát, továbbá pedig, hogy milyen hatással volt a többi tudományra, a publicisztikára és a szépirodalomra. A 'szociológus hatása' alatt pedig arra a szempontra fókuszálunk, hogy az adott szociológus, mint műhelyteremtő hogyan inspirálta munkatársait, tanítványait, hogyan befolyásolta tudományos pályafutásukat és munkásságukat (Kupa 1996b: 188).

De a fentiekén túl sem véljük indokoltnak, ha az originalitás kapcsán egy-egy ország tudósainak a teljesítményeit *kizárólag* a nemzetközi 'élvonallal' vetik össze, mert ez könnyen azzal a következménnyel járhat, hogy az adott ország gondolkodóinak a teljesítménye *rendszeresen* alulmarad egy ilyen összehasonlításban.

A 'minek a története' kapcsán már láthattuk, hogy Saád József a szociológia történetének négy típusát különböztette meg (Saád 1996: 161). Saád fejtegetéseire is támaszkodva, a magunk részéről a következő, az említett *Replika*-vitában már kifejtett, tipizálást preferáljuk. Az ott előadottaknak megfelelően, megkülönböztetjük a szociológia *esztétörténeti*, *tudománytörténeti* és *intézménytörténeti* típusát. A szociológia *esztétörténeti* típusa esetében egy szociológus, egy iskola, egy tudományterület alakulásának, társadalmi-ideológiai kondicionáltságának,³ társadalmi

'francia tudomány' magyar nyelvű fordításaként, hol pedig a német 'társadalomtanra' vonatkoztatva használták. Ennek megfelelően, az ilyen esetekben a szöveggörnyezet alapján állapítható meg az adott kifejezés jelentése.

³ Nagy Endre hivatkozott *Replika*-tanulmányában Lucienn Goldmann nyomán egy olyan tipizálást ismertetett, amelynek szervező-elve a vizsgált 'szövegtől való távolság' volt (Nagy 1996: 192). Ennek alapján a 'tudásszociológiai', de leginkább az 'ideológiakritikai' megközelítések azok (uo), amelyek a textuális perspektívától leginkább eltávolodnak. Mindezt azért

funkciójának a kérdése képezi a vizsgálat tárgyát. A szociológiatörténet *tudománytörténeti* típusa az adott gondolkodó, műhely, irányzat stb. tudományos kategóriaapparátusát, azok használatát, kölcsönhatásait írja le.⁴ Végül, a szociológia *intézménytörténeti* típusa a 'tudományos közösség' történetét kívánja megragadni (Kupa 1996b: 184), melynek alapvonalait Saád a 'professzionizálódás' és az 'intézményesülés' kapcsán fejtegette ki.⁵ A szociológiatörténet eme típusain túl, akárcsak Saád koncepciójában, megkülönböztethetjük még a szociológia *prehistorikumát*. A szociológia prehistorikumának egy olyan, zömmel tudománytörténeti jellegű keretet gondolunk, amely nem pusztán kronológiailag előzi meg a szociológia létrejöttét, hanem azzal szerves elmélettörténeti kapcsolatban is áll.

A fenti történet-típusok nem egymástól elszigetelten képezik a különböző szociológiatörténeti narratívákat, hanem – az adott témától függően, eltérő arányban – egyfajta *komplexitás* jegyében, e három típus mindegyike helyet kap egy ilyen munkában. E három típus közül hazánkban a leghangsúlyosabbá az eszmetörténeti – és benne az ideológiakritikai – megközelítés vált, a legkevésbé 'művelt' típus pedig az intézménytörténeti volt. Bár a szociológiatörténet iránti érdeklődés – elsősorban a hazai egyetemi képzés sajátosságaiból fakadóan – nem szűnt meg, de a kb. négy évtizedre visszatekintő történeti reflexió dacára sem készült el a magyar szociológiatörténeti szintézis. Ez a hiányosság azért is szembe-tűnő, mert a magyar szociológia olyan társtudományai, mint a politika-elmélet vagy a jog- és állambölcselet már elkészítették, illetve készítik a diszciplínájuk történetét a szintézis igényével összegző monográfiákat, miközben a historiográfusoknak a magyar szociológia történetének feltárása terén közel annyit köszönhet a szociológus 'szakma', mint maguknak a szociológiatörténészeknek. Nem arról van persze szó, miként ezt Saád József is hangsúlyozta, hogy „ne lenne miről írni, sőt azt sem, hogy lenne bár, de nem írtak és nem írnak”, de „[a] magyar szociológiai gondolkodás és szociológia történetéről nem készült rendszeres áttekintés” (Saád 1996: 161). Saád eme hiátusra vonatkozó megállapításai sajnos, bő

említjük, mert az általunk 'eszmetörténetinek' nevezett típus nagyjából e két Goldmann-féle kategóriát egyesíti.

⁴ Az imént említett Goldmann-féle típusok közül a vizsgált szöveghez jóval 'közelebb' vannak a 'filológiai-hermenautikai' és a 'tudományimmanens' típusok. Az általunk tudománytörténetinek nevezett típus elsősorban ezekre a kategóriákra támaszkodik.

⁵ Saád -Lepényes nyomán- a szociológiai *professzionizációt* úgy határozza meg, hogy az „a társadalomról szerzett tudás sajátos szerepekbe szerveződő, foglalkozásszerű megszerveződése és művelése, melynek során kialakul a szociológusként együvé tartozók identitása: a szociológiai tudósközösség autonómiája és a szakmai (céhes) tudás norma- és felelősségrendszere” (Saád 1996: 164). Az *intézményesülés* fogalma alatt pedig olyan folyamatot ért, melynek nyomán „végbemegy a szervezeti tagolódás, kiépül a kapcsolatrendszer a társadalmi környezettel, a rokon- és társszakmákkal, a szociológusközösség nemzetközi szervezeteivel, kialakulnak a szakma művelésének és karbantartásának (utánpótlás, képviselet, megjelenítés, kommunikáció) szervezeti keretei” (uo).

másfél évtized elteltével is aktuálisak. Megkockáztatjuk: talán még idősebbek is, mint 1996-ban voltak. Míg azoknak a társtudományoknak az esetében, ahol még nem készült el a tudománytörténeti összegzés, a 'befejezetlenség' ténye mögött az ígéretes folytatás és a közeli 'kulcsátadás' reálisnak látszó programja körvonalazódik, addig a magyar szociológiatörténet épülete még talán 'szerkezetkész' állapotban sincs és a 'dinamikus folytatásnak' nemigen látni jelét.

A szintézis-hiány lehetséges okainak a boncolgatása messzire vezetne, de talán annyi ehelyütt is megkockáztatható, hogy a többé-kevésbé egyoldalú ideológiai orientáció mentén szerveződő megközelítések révén, ma már aligha születhet meg az 'értékálló' magyar szociológiatörténeti szintézis. Ez közelebről azt is jelenti, hogy a hazai szociológiai gondolkodás elmúlt félévszázadára jellemző 'kritikai elméleti hagyomány' meghaladása nélkül, aligha készíthető el egy olyan összegző igényű munka, amelyik pl. a ma már *konzervatívnak* tekintett szociológiai megközelítésekre *érdemben* nem reflektál.

Említettük, hogy a *hazai szociológiai oktatásban* a magyar szociológiatörténet számára is jutott hely az elmúlt félévszázad folyamán. Jelen munka is elsősorban ezt a *képzési célt* kívánja szolgálni, olyan, az utóbbival kapcsolatos kurzusok területén, melyek oktatása akár több évtizedes múltra tekinthet vissza. Mindazonáltal könyvünk abban az értelemben 'hézagpótlónak' tekinthető, hogy tudomásunk szerint a magyar szociológia kialakulását, annak 19. századi történetét összegző monográfia még nem készült. Ilyenformán igyekszünk nem megfelekedezni arról a tradicionális kötelezettségünkről sem, hogy így módon is fejet hajtsunk a nagy elődök munkássága előtt.

A kötet jelentős részét e sorok írójának azonos témájú, (közel) másfél évtizede, az ELTE-n benyújtott *habilitációs értekezése* képezi. Az értekezés egyik opponense, Dr. Saád József professzor úr, az 1998 októberében készített bírálatában, szinte bizonyosnak vélte az akkori munka folytatását, egyfajta összegzését. Erre azonban csak most, idestova másfél évtized elteltével kerül csak sor, ilyenformán, 'részarányosan' magunk is ludasak lehetünk a hazai szociológiatörténeti szintézis hiányában.

Ennek a tetemes késedelemnek az okát a szerzőnek elsősorban egyfajta *önkritikai reflexió*' keretében, önmagában illendő keresnie. Azt remélve, hogy e sorok írója ezt képes volt/lesz elvégezni, azt sem hallgathatja el, hogy munkájának *közvetlen* szervezeti-szakmai támogatottsága nem volt éppen rózsaszirmokra ágyazva.

Ez a késedelem lehet részben a magyarázata annak is, hogy a már korábban, a szakmai bírálók jelentős segítségével is körvonalazódó tematikára vonatkozó *szakirodalom jelentős gyarapodását* is figyelembe kellett vennünk. De nemkülönben számításba kellett vennünk azt a fajta *'forrás-deficitet'* is, ami az általunk feldolgozott szerzők művei terén tapasztalható.

A jelen kötetben helyet kapó hazai szerzők szövegeinek jelentős része alig ismert, sőt az is lehetséges, hogy az eredeti megjelenés óta most látnak azokból részletek először napvilágot. Ezzel a körülménnyel is magyarázható, hogy történeti narratívánk elsősorban 'szövegorientált'. Ez egyben azt is jelenti, hogy az eredeti szövegek sok esetben idézetként szerepelnek könyvünkben. Ez a megoldás ugyan nehezítheti a szöveg folyamatos olvasását, ugyanakkor lehetőséget biztosít ezeknek a szövegeknek a megismerésére, azok további értelmezésére.

A kötet *periodizációja* viszonylag egyszerű kérdésnek tekinthető. Mint a második fejezetben látni fogjuk, a hazai 'humán tudományok' történetében új korszak kezdődött a *Magyar Tudományos Akadémia* megalakulásával, mely intézmény már közvetlenül létrejött után nagymértékben hozzájárult a hazai tudományos élet fellendüléséhez. Ezt a 48-as szabadságharc leveréséig tartó periódust követte az önkényuralom időszaka, amely ha teljes mértékben nem is akadályozhatta meg a 'humán tudományok' körébe vágó tudományos művek megjelenését, de szemlátomást beszűkültek ebben az időben a hazai tudományosság lehetőségei.

Különösen érzékelhetővé válik ez a különbség, ha a vizsgált korszakunk harmadik periódusával, a kiegyezés utáni korszakkal vetjük azt össze, amikor – néhány esztendő után – már nemcsak az Akadémia adott teret a 'humán tudományok' művelésére, hanem a humboldti egyetemmodell alapján ekkortájt megszerveződő hazai egyetemi szféra is.

Az 1900-as *korszakhatár* természetesen nem konvencionális 'naptári időszámítás' szerint került meghatározásra, hanem a hazai szociológiai gondolkodás egy új periódusának a kibontakozása miatt. A két korszakot elválasztó cezúrát mindhárom történeti típus 'kronométere' kimutathatja, de leginkább az eszmetörténeti és az intézménytörténeti típusok segítségével jelezhetnénk a bekövetkezett változásokat. (A *Társadalomtudományi Társaság* megalapítására és a *Huszadik Század* elindítására gondolunk). Tudománytörténeti szempontból viszont nem beszélhetünk ekkor sem a szociológiának, mint szaktudománynak a kialakulásáról. Ennek a korszaknak a vizsgálatát a továbbiakban ugyan részben feladatunknak tekintjük, de már nem ennek a kötetnek a keretei között.

A periodizáció kapcsán vetődhet fel a kérdés, hogy könyvünk a magyar szociológiatörténet kezdeteit tárgyalva miért a tartalomjegyzékben szereplő hazai szerzőkkel foglalkozik. A kérdésre feleletet természetesen a kötet megfelelő fejezeteiben kívánunk adni, de néhány szempontot már itt is megemlítnék.

Aligha lehet vitás, hogy egy efféle narratívába több más szerző munkásságát is be lehetne vonni, ugyanakkor az általunk vizsgáltak közül egyik-másik talán ki is hagyható ebből a történetből. Úgy gondoljuk azonban, hogy az utóbbiak – kivétel nélkül – elméleti szempontból – kisebb vagy nagyobb mértékben – 'kapcsolatba hozhatóak' a kialakuló magyar szociológiával, míg az előbbieket esetében, ha történt is a részükről reflexió erre a kialakuló hazai szociológiára, az csupán esetleges volt és

tudományos életművükben legfeljebb mellékszálak bizonyult. Nem a mi tisztünk természetesen megítélni, hogy a következő feladatot könyvünk mennyire teljesíti, de 'históriánkat' igyekszünk úgy kibontani, hogy az Olvasó számára meggyőző legyen: az általunk vizsgált szerzők elméletei jórészt egymáshoz kapcsolódva, a hazai szociológia kialakulásának a stádiumában, egy-egy fontosnak tekinthető problémának a vizsgálata révén járultak hozzá egy – relatíve – átfogó történethez.

Az előzőekhez azonban úgy gondoljuk három kiegészítő megjegyzést szükséges fűzni. Az első az *államtudományi irodalom* ama képviselőire (pl. Karvassy Ágost, Kogler Nepomuki János vagy Pisztory Mór) vonatkozik, akik már az 1860-as években tevékenykedtek és érintették a 'társadalom' problémáját is. Ennek az irányzatnak azonban úgy véljük Kautz Gyula volt az általunk is tárgyalandó kiemelkedő képviselője, akihez képest az előzőek munkássága kevésbé nyújtana 'minőségi többletet', így velük (most) nem foglalkozunk.

Más a helyzet *Grünwald Béla* munkásságával, akinek a művei legalább három szálon is kapcsolódnak egy ilyen történethez. Egyrészt, behatóan foglalkozott Lorenz von Stein elméletével, másrészt a hazai társadalomtörténet-írásra máig hatóan jelentős hatással van két műve is (elsősorban a *Régi Magyarország*, másodsorban pedig az *Új Magyarország*), végül pedig a kor nemzetállami paradigmájának az alakításában is fontos szerepet töltött be Grünwald felfogása. Ebben a munkában azonban nem Stein hazai recepciójának a részletes történetét szándékoztunk feleleveníteni, márpedig Stein elméletével elsőként Hunfalvy foglalkozott és az 'rendszeralkotó' teóriává Concha felfogásában vált. A 'nemzet/nemzetiség' kérdésének szerteágazó problémájával pedig nem szeretnénk munkánkat megterhelni, úgy véljük, annak alapos vizsgálata már inkább egy önálló, 'célirányos' monográfia feladata lenne. Hasonló megfontolások játszanak szerepet a grünwaldi társadalomtörténet vizsgálatának a mellőzésében is. Már önmagában a grünwaldi társadalomtörténet kellő részletességű bemutatása sem csekély helyet foglalna, ha pedig az arra vonatkozó korabeli reflexiókat is figyelembe vesszük, akkor még tovább 'terebélyesedik' ez a történet.

A harmadik, és egyben utolsó kiegészítésünket pedig azzal a problémával kapcsolatban tesszük, amelyik a *reformkori politikai publicisztika*, így elsősorban Széchenyi munkásságának a mellőzésére vonatkozik. A kérdésfelvetést az is indokolja, hogy szociológiatörténeti áttekintésében Nagy Endre Széchenyi-életművét „[e]gy inkommensurábilis élő paradigmá"-nak nevezte (Nagy 2000: 66). Nagy Endre természetesen hangsúlyozta, hogy Széchenyinél megjelenik az a fajta célképzet, ami pl. egy neokantiánus episztemológiai felfogás próbáját már nem állná ki, mint ahogy azt is, hogy Széchenyi munkássága diszciplináris értelemben véve megragadhatatlan (uo). Ugyanakkor viszont arra is felhívta a figyelmet,

hogy műveiben Széchenyi *alkalmazta*, „*felhasznál*”-ta (uo) a tudományt.⁶ A magunk részéről is fontosnak gondoljuk a hazai társadalmi gondolkodás története szempontjából Széchenyi elméleti munkásságát, miként a reformkor többi ’programalkotó’ gondolkodójának (pl. Kölcsey, Kossuth Wesselényi vagy Eötvös) hasonló jellegű törekvéseit is. De ez irányú tevékenységüket, így Széchenyiét sem gondoljuk egy olyan történeti narratíva keretei közé tartozónak, amelyik éppen a ’tudományosodás’ folyamatát szándékozik vizsgálni a hazai szociológia kialakulása kapcsán.

Az előzőekben már utaltunk rá, hogy habilitációs értekezésünk megszületése óta a témában jelentős számú szakirodalom látott napvilágot, így nem lehet közömbös az a kérdés, hogy az *anyaggyűjtés* munkafázisa mikor is *zárult le*. Ennek időpontjául nagyjából a *2008-as* esztendő jelölhető meg.

A kötet, elsősorban terjedelmi okokból, nem tartalmazza az egyes szerzők életrajzát, amely az ilyen témájú elmélettörténeti áttekintésekben többnyire megtalálható. Ebből következően, könyvünk ’szereplőinek’ a biográfiai adataival csak annyiban foglalkozunk, amennyiben azokat a tudományos életmű témánkba vágó részlete szempontjából fontosnak gondoljuk. Szerencsére elektronikus formában is hozzáférhető Szinnyei József kulcsfontosságú műve, a *Magyar Írók Élete és Munkái*, amely kivétel nélkül tartalmazza az említett hazai szerzők részletes életrajzát.

Szükséges szólni a könyvben lévő idézetek *jelöléséről* is. A szözszerinti idézeteket ’*dőllettel*’ jelöltük. Az idézetekben szereplő terminusokat a továbbiakban már nem „idézőjelesen”, de ’jellel’ ellátva használjuk. Ez utóbbi (‘...’) jeleket használjuk a saját szövegünkben akkor, ha ’idézőjeles’ megjegyzést, terminust kívánunk alkalmazni.

Az *eredeti helyesírásnak* megfelelően közöljük a különböző idézeteket, *kivéve* akkor, ha ’átvett idézettel’ dolgozunk és az aktuális helyesírás szerinti átírás a felhasznált forrásban már megtörtént.

Örömmel teszek eleget annak a sajna, csak nagyon töredékesen teljesíthető kötelezettségemnek, hogy köszönetet mondjak mindazoknak, akik különböző területeken segítettek ennek a munkának a megjelenését.

Mindenekelőtt azt a szakmai segítséget köszönöm, melyet az ELTE Szociológiai Doktori Iskolája, és személy szerint a Doktori Iskola akkori vezetője, Dr. Huszár Tibor akadémikus professzor úr nyújtott, amikor az Iskola befogadta habilitációs értekezésemet. Szintén köszönettel tartozom néhai Dr. Litván György és Dr. Saád József professzor uraknak, akik értékes szakmai bírálatukkal jelentős mértékben járultak hozzá a további kutatómunkámhoz. Hasonlóképpen köszönetet mondok a Bíráló

⁶ A Széchenyi életmű egyéb szeleteivel kapcsolatban már korábban is felvetődött Széchenyinek a tudományos eredmények iránti intenzív érdeklődése. Széchenyi közgazdaságtani (magánhitelügyi) nézeteinek az alakulását (Iványi) Grünwald 1927), míg Gergely András Széchenyi eszmerendszerének a formálódását vizsgálta (Gergely 1972).

Bizottság elnökének, Dr. R. Várkonyi Ágnes akadémikus professzor asszonynak, a bizottság tagjainak, néhai Dr. Némedi Dénes professzor úrnak, Dr. Schlett István és Dr. Kovács I. Gábor professzor uraknak, akik voltak szívesek megerősíteni abban, hogy addigi kutatómunkám nem volt hiábavaló és azt érdemes folytatni. Ők, egykor tanárommal, Dr. Nagy Endre professzor úrral együtt még publikációik révén is nagymértékben hozzájárultak ennek a munkának a megszületéséhez.

A könyv megjelentetéséhez szükséges *pénzügyi támogatást* jórészt a *Pécsi Tudományegyetem Alapítvány Kuratóriumának*, elsősorban személy szerint a Kuratórium elnökének, Dr. Komlósi Sándor professzor úrnak, valamint Tóth Jánosné gazdasági igazgató asszonynak és Dr. Füller Viktória titkár asszonynak köszönhetem, azért a 'földöntúli' megértésért és segítőkészségért, amellyel e sorok íróját támogatták. Szintén ennek a kötetnek a megjelentetéséhez járult hozzá a PTE BTK egykori Szociológiai és Szociális Tudományok Intézete.

A pénzügyi támogatás mellett nagy szükségem volt persze a *kollegiális szakmai segítségre* is. Ezt elsősorban Dr. Ormos Mária akadémikus professzor asszonytól, Dr. Tóth József rector emeritus professzor úrtól, Dr. Font Márta rektor-helyettes professzor asszonytól, Dr. Komlósi László rektor-helyettes professzor úrtól, a PTE BTK jelenlegi és korábbi dékánjaitól, Dr. Fischer Ferenc és Dr. Somos Róbert professzor uraktól, a PTE BTK jelenlegi dékán-helyettesétől, Dr. Gerner Zsuzsanna professzor asszonytól, Dr. Dövényi Zoltán, Dr. Hoóz István és Dr. Schweitzer Ferenc professzor uraktól, a PTE BTK Szociológia Tanszékének mostani vezetőjétől és munkatársainak többségétől, a pécsi 'akadémiai életből' Dr. Horváth Gyula és Dr. Hajdú Zoltán professzor uraktól, Budapestről pedig Dr. Tibori Tímea intézeti osztályvezető asszonytól kaptam, akiknek ezúton is szeretném megköszönni a támogatást!

A hasonló témájú könyvek még az internet világában sem készülhetnek el jelentős könyvtárosi segítség nélkül, így első helyen szeretnék köszönetet mondani Horváth Klára asszonynak, a *Pécsi Tudományegyetem Társadalomtudományi Könyvtára* vezetőjének, aki – munkatársaival egyetemben – nem ismert lehetetlent a szükséges szakirodalom *azonnali* megszerzésében és mielőbbi eljuttatásában. Szintén köszönet illeti a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* munkatársait, akik nagy szakértelemmel és segítőkészséggel kalauzoltak e 'forrás-rengetegben'. Közülük pedig különösen Riesz László úr viselte szíven ezt a megismerő tevékenységemet és tette hozzáférhetővé az általa szerkesztett elektronikus könyvtár számomra fontosabb darabjait.

A Virágmandula Kft. munkatársait illeti a köszönet a kézirat nyomdai előkészítésért és a kötet nyomdai kivitelezésért.

Mindenekelőtt természetesen Szüleimnek, Testvéreimnek és Családjuknak, Lányomnak és Juditnak tartozom múlhatatlan köszönettel mindazért a korábbi és mostani biztatásért, segítségért és áldozatvállalásért, ami nélkül ez a könyv nem készülhetett volna el.

Last but not least: köszönettel tartozom a Pécsi Tudományegyetem hallgatóinak, akik az elmúlt húsz év során a nekik tartott előadásokon és szemináriumokon kérdéseikkel, problémafelvetéseikkel és egyéb szakmai észrevételeikkel maguk is érdemben hozzájárultak ennek a könyvnek a megszületéséhez. Közülük is szeretném kiemelni egykori tanítványomat, ma már kollégámat, Dr. Bálint Lajos tanár urat, aki kivételes ügyszere-tetével még egyetemi hallgatóként volt a segítségemre több fontos forrás feltérképezésében és összegyűjtésében.

A 19. századi források tanulmányozása során több tankönyvvel volt szerencsém megismerkedni (Kautz Gyula, Concha Győző és Pulszky Ágost munkáiról van szó), amely művek további kiadása(i) elősegítették azok korrekcióját, javítását. Ez ma sincs másként, bizonyítják ezt az egyetemi tankönyvek újabb és újabb kiadásai. Ennek esetünkben elen-gedhetetlen előfeltétele az, hogy jelen munka egyáltalán érdemes legyen a 'javításra', amelyről dönteni azonban az Olvasó tiszte.